

УДК 321.323

С.В. РИБАЛКА

СТРУКТУРА РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ**Рибалка Сергій Вікторович** – кандидат політичних наук, голова політичної партії «Правда».

Розглядаються тенденції розвитку структурування політичних еліт регіонів на пострадянському просторі, дається оцінка методичним підходам щодо аналізу цих тенденцій, встановлюються взаємозв'язки між процесами структурування політичних еліт регіонів і функціонуванням політичної системи центрального рівня.

Ключові слова: регіональні політичні еліти, структурування, державна бюрократична еліта, групи інтересів, регіональний політичний розвиток.

Рассматриваются тенденции развития структурирования политических элит регионов на постсоветском пространстве, дается оценка методическим подходам к анализу этих тенденций, устанавливаются взаимосвязи между процессами структурирования политических элит регионов и функционированием политической системы центрального уровня.

Ключевые слова: региональные политические элиты, структурирование, государственная бюрократическая элита, группы интересов, региональное политическое развитие.

The article deals with trends in the structuring of political elites regions of the post Soviet space, assesses the methodological approaches to the analysis of these trends are established relationships between the processes of structuring regional political elites and political system of the central level.

Keywords: regional political elites, structuring, state bureaucratic elite, interest groups, regional political developments.

© С.В. Рибалка, 2012

Для сучасної політичної науки проблематика політичних еліт набуває актуальності через потребу пошуку нової ідентичності і значення комплексу явищ, пов'язаних з диференціацією політичного класу на регіональному рівні. Розподіл державно-управлінських і політико-представницьких функцій в умовах демократії забезпечується за рахунок правових засад і контролю громадянського суспільства. Політичні еліти регіонів у сучасних умовах набувають нового значення через зростання обсягів транскордонної співпраці і втілення в життя положень «Європи регіонів». Регіональні еліти на рівні ЄС здійснюють реалізацію інноваційних проектів розвитку і модернізацію, як свідчать приклади сучасної Польщі, Чехії та Угорщини.

Для сучасних політологічних досліджень актуальним є визначення функцій політичних еліт в умовах демократії, зокрема, щодо представництва інтересів територіальної громади місцевого і регіонального рівня і вирішення їх політичних завдань. Також значення набуває система рекрутування регіональних еліт і вплив на її поведінку місцевих особливостей і загальної політичної ситуації.

Важливим елементом побудови цілісних політологічних уявлень щодо розвитку сучасних політичних еліт є їх структурна будова в умовах стрімкого економічного розвитку і впливу процесів глобалізації, і склад еліт на національному рівні нерідко змінюється. Оскільки прийняття рішень на національному рівні дедалі більше переходить від державних акторів до недержавних, в тому числі до представників бізнес спільноти, які мають впливові зовнішні зв'язки. Поступово цей процес поширюється і на регіональний рівень, і в умовах пост радянської політичної, соціально-еко-

номічної трансформації набуває ключового значення. В країнах колишнього СРСР, за винятком країн Балтії, номенклатурно-бюрократична політична еліта поступово поступається бізнес-елітам у прийнятті важливих рішень. Ця специфіка породжує як виклики, так і нову пояснювальну стратегію для сучасних політологічних досліджень. Розгляд регіональних політичних еліт як раціонально легітимованих і контрольованих громадянським суспільством не є плідною парадигмою, оскільки в країнах СНД, передусім, Центральної Азії, Росії, Білорусі, Закавказзя, частково і України, панують бюрократичні клієнтелістські та кланово-олігархічні форми структурування еліт.

Проблематику структурування регіональних політичних еліт вивчали вітчизняні і зарубіжні науковці. Зокрема, російська дослідниця О. Криштановська [4] приділила увагу анатомії російської еліти, російський аналітик В.І. Буренко [2] присвятив своє дослідження інструментальному виміру політичної еліти, український науковець С. Щедров [7] звернувся до дослідження інституціональних засад політичної еліти. Попри це, істотні за значенням аспекти структури регіональних політичних еліт залишаються за межами вивчення.

Постановка проблеми. Тому завданням сучасної політологічної науки є висвітлення зв'язків між діючою політичною елітою різних регіонів та масштабами їх значення у тих чи інших країнах за двадцять років незалежного розвитку. Більшість країн СНД виробила свої власні підходи у взаємних між регіональними елітами, а також сформувала стійкі тенденції до їх розвитку. Метою статті є встановлення специфіки формування структур регіональних політичних еліт пострадянського про-

стору. Завданням є: 1) виокремлення загальних тенденцій та 2) національних особливостей структуривання регіональних політичних еліт на пострадянському просторі.

Результати дослідження. Структура регіональних політичних еліт досліджується сучасними вченими невід'ємно від загальнонаціональних процесів. Провідний фахівець у галузі політичного аналізу регіональних еліт сучасної Росії О.В. Гаман-Голутвіна окреслює своєрідну роль елітарних груп в організації спрямування політичного процесу в сучасній Росії. Ця роль ґрунтується на відстоюванні владних позицій і напрямків розвитку регіонів в межах конкурування за владний ресурс і прийняття політичних рішень. Таким чином, процес прийняття політичних рішень є основним параметром дієвості впливу складових політичної еліти. «Вище зазначалось, що політичний розвиток у пострадянській Росії характеризується домінуючою роллю елітарних груп як політичних акторів, а притаманні елітарним групам політико-економічні інтереси, ціннісні і цільові установки, мотиви і норми внутрієлітарних відносин є вирішальними факторами у процесах прийняття найважливіших політичних рішень. Дана закономірність чітко простежується як на національному, так і на регіональному рівні, причому відносини «центр-регіони» багато в чому трансформуються в площині відносин між федеральною та регіональною елітами» [3], – вважає керівник дослідного центру.

Основним чинником структуривання і формування регіональних еліт став розподіл владних повноважень між центром і регіонами. Ця ситуація, на відміну від старої радянської системи, привела до відносно вільної політичної конкуренції і відстоювання різновекторних інтересів. Саме поняття регіональних політичних еліт пов'язується з перехідним періодом у Російській Федерації. На думку О.В. Гаман-Голутвіної, «структура і принципи формування регіональних еліт склалися в процесі розмежування повноважень між федеральним, регіональним і місцевим рівнями влади. Глибокі перетворення в даній сфері протягом останнього десятиліття привели до зміни моделей взаємодії еліти і суб'єктів Федерації, складу регіональних еліт та механізмів їх формування» [3].

Структурна будова регіональних політичних еліт розглядається як на основі аналізу персонального складу, так і посадових повноважень членів елітарних груп. Такий підхід дозволяє обмежити склад еліти в основному функціональним критерієм. Тому, згідно з Гаман-Голутвіною, «регіональна політична еліта – це перш за все «діючий контингент» виконавчої і (меншою мірою) законодавчої гілок влади. Керівники судової влади представлені в рейтингах помітно слабше» [3], – стверджує О.В.Гаман-Голутвіна.

Специфіка формування регіональних політичних еліт в країнах СНД пов'язана з двома етапами: розподілу влади і політичного впливу між центром і регіонами та, в подальшому, роз'єднання державних і політичних прерогатив у функціонуванні еліт. Тому в структурі регіональних еліт дедалі більшого місця набувають представники різнома-

нітних політичних сил. На думку російської вченої, «за висновком багатьох дослідників, політичні партії та громадські організації не відіграють істотної ролі в якості каналів рекрутування еліт у масштабі країни. Однак при зіставленні даних досліджень 2000 р. і 2003-2004 рр. було виявлено значне зростання партійно-політичного сегмента у складі регіональних еліт. Сумарне число впливових у регіональній політиці представників партій збільшилося за три роки майже в шість разів» [3].

Відновлення вертикалі влади в часи президентства В. Путіна спричинило нову хвилю структуривання сфер впливу в російських регіонах. Це пов'язано з новим перерозподілом ресурсів і формування нової замкненої системи функціонування влади. В цих умовах самостійність регіональних політичних еліт поступилася керованості з боку центру в інтересах проведення уніфікованої загальнонаціональної політики. Тому регіональні еліти сучасної Росії були змушені або включитися до єдиної системи нового централізму, або зникнути з політичної і соціально-економічної арени. О.В.Гаман-Голутвіна вказує, що «реформа відносин «центр-регіони», яка стартувала в 2000 р., в повній мірі оголила ілюзорність суб'єктності регіональних акторів, продемонструвала неадекватність характеристик регіональних еліт як суб'єктів федеральної політики, зумовила зниження навіть зовнішніх показників політичного впливу регіонів. Регіональні еліти сучасної Росії і як сегмента політико-фінансових кланів, і в режимі «вільного плавання» є підлеглим елементом взаємодії в системі відносин «центр-регіони» і не в змозі протистояти експансії московських ФПГ в регіони. В цьому контексті видається справедливою думка експертів про те, що можна говорити про кризу російських регіональних еліт в цілому» [3].

Новий зміст процесів елітотворення в регіонах сучасного СНД пов'язаний не лише з відносинами центру і периферії, розподілу владних повноважень він також пов'язаний з внутрішніми соціальними потребами регіонів. Попри централізаторські дії російського апарату управління практика вимагає надання регіонам певного кола функціональних повноважень. Регіональна політична еліта виступає основним середовищем формування регіонального політичного і економічного розвитку, тому вона потребує певної свободи дій. У цих умовах структура регіональних політичних еліт залежить від рівня конкурентності у виконанні доручень центру з розвитком певних територій, а також ефективного менеджменту. «Соціально - політичні процеси останніх років характеризуються поступовим перенесенням центру ваги громадського життя з федерального центру в російські регіони. У них здійснюється перехід до нової соціальності, складається певна конфігурація змін інституційного простору. В цих умовах правила і темпи здійснення соціальних змін у значній мірі визначаються регіональною політичною елітою» [5, с. 137], – вважає Ю.В. Прокоф'єва.

Подальший розвиток структури політичних еліт політичних російських регіонів залежить від їх гнучкості у застосуванні нових технологій

управління. Крім того, їх успішний розвиток залежить і від адекватного розуміння місцевих регіональних інтересів та певної ролі їх представництв. Тому на регіональні політичні еліти покладається певна відповідальність. Ця відповідальність формується на основі відповідності прийнятих у тому, чи іншому регіоні запитів і потреб, і можливостей їх задоволення за рахунок діяльності елітарних груп. На думку Ю.В. Прокоф'єва, «політична еліта виступає як основний сполучний компонент між державою і провінційним соціумом. Більше того, її представники, входячи в виборні центральні органи влади, мають важливий вплив на інституційні процеси в усьому суспільстві» [5, с. 139].

Питання появи регіональних еліт як окремих інститутів у межах системи політичного управління ґрунтується на їх затребуваності в межах соціальних і економічних процесів. Саме на цій основі здійснюється розрізнення регіональних політичних еліт, їх концептуальне від'єднання від державного управління і процесу змагання за владу політичних сил, оскільки в обох процесах беруть участь одні і ті ж представники регіональних політичних еліт.

Реальність соціально-політичного і економічного розвитку сучасної Російської Федерації хоч і є певним зразком для наслідування багатьма пострадянськими політичними системами водночас має власну специфіку. Країни Центральної Азії, маючи специфічні особливості етнокультурного розвитку, формують власні структури політичних еліт, які не залежать ані від західних, ані від російських зразків. За останні двадцять років кланові та племенні відносини у середньоазійських державах сформували основний вектор структурування політичних еліт на рівні різних регіонів. Таким чином, етнічна ідентичність є тим чинником, який превалює в конституюванні регіональних політичних еліт на відміну від російської практики, де ці розбіжності стримуються впливом центру. Згідно з Г.Б. Акказієвою, «у Киргизській Республіці, незважаючи на всю глибину соціально-економічних і соціально-політичних перетворень, які відбулися за останнє п'ятнадцятиріччя, що зумовили докорінну зміну моделі формування еліт, не послабилася значення політичної еліти, як найважливішого суб'єкта політичного процесу. Більше того, проведений аналіз показує, що політична еліта в останні роки не лише зберегла, але й модернізує свою пріоритетну роль. Цьому сприяють дві причини. По-перше, позначається вплив глобальних тенденцій розвитку суспільства, в тому числі випереджаючий розвиток інформаційно-політичних технологій, що дозволяють розширити можливості для маніпулювання масами. По-друге, через традиційно слабку артикульовану привабливість політичних та економічних інтересів на масовому рівні» [1].

Усталений характер взаємодій в середині політичних еліт Киргизстану пов'язаний з переходом цих взаємодій від радянських бюрократичних технологій формування еліт до модерних, які формуються внаслідок відносно вільного і конкурентного вираження соціальних інтересів.

Політичні еліти азійських країн пов'язані з

місцевими інтересами і способами розподілу. Водночас характерні для європейської практики раціонально-легальна легітимність еліт поступається легітимації за рахунок родинних зв'язків і традицій, які визначають поведінку і настрої елітарних угруповань, їх взаємодію між собою.

У межах аналізу традиційних протиріч аналітик Г.Б. Акказієва вважає, що «не можна скидати з рахунків протистояння між Північчю і Півднем. Південні клани при режимі А. Акаєва виявилися недостатньо представлені в правлячих структурах, що при загальній слабкості режиму збільшувало потенціал соціального вибуху. На цьому тлі загроза стабільності країни бачилася цілком очевидною, виникла серйозна криза в політичній системі, проте лише небагато керівників це усвідомлювали. Політична еліта самовдоволено і наївно вважала, що рядове населення ніколи не організує масових політичних протестів. Багато хто з них все більше віддалявся від реалій повсякденного життя простого народу» [1].

Для сучасного Киргизстану, а також інших центрально-азійських країн важливим питанням розвитку регіональних політичних еліт є можливість контролю над центром. Унаслідок цього, наявність двох або більше регіональних елітних центрів визначає змагання і конкуренцію як модель розвитку регіональних політичних еліт. Узгодження інтересів, пропорційне представництво та укладання угод щодо стабільності в інтересах розвитку всієї національної спільноти ще не стали базовою практикою політичних еліт країн Центральної Азії. Характерна для всього пострадянського простору диспропорційність у доходах і способі життя елітарних і масових прошарків, у центрально-азійських країнах набуває широкого поширення і стає чинником ідентифікації мас відносно тих чи інших елітарних угруповань. При цьому формальна належність представників еліти до конкретних інститутів та установ не відіграє вирішальної ролі. «В умах представників усіх рівнів еліти в даний час дозріло розуміння про необхідність посилення ролі держави в політичному управлінні Киргизстану, як основного суб'єкта інтелектуалізації політико-економічної складової модернізації суспільства. Крім того, не останнє місце належить психології сприйняття громадянами республіки як самої особистості лідера країни, так і його найближчих соратників, а також інших представників наукової, військової, дипломатичної, ділової, професійної еліт» [1], – вважає Г.Б. Акказієва.

Сучасні дослідники відзначають, що зміни у регіональних і центральних елітах країн Центральної Азії відбуваються не на рівні їх структурування і організаційних дій, а на основі свідомості і поступової зміни політичної поведінки. Політична дестабілізація у Киргизстані протягом короткого часу довела, що країна потребує зміни підходів до розподілу владних ресурсів і встановлення балансу сил і інтересів між елітами. Тому киргизькі дослідники вважають, що елітарні угруповання киргизької держави близькі до укладання стабілізаційних угод за умови збереження суб'єктності.

Особливістю центрально-азійських регіональ-

них політичних еліт є зв'язок з різними за рівнем розвитку політичними режимами, які існують у Таджикистані, Узбекистані і Киргизстані. Рівень контролю за регіональними політичними елітами в цих країнах є різноманітним і в Киргизстані регіональні еліти користуються найбільшою свободою і мають найдійовіші способи впливу на центр. Узбецькі і таджицькі регіональні політичні еліти є менш динамічними і мобільними, ґрунтуються на бюрократичних принципах. Водночас розподіл можливостей урядування і отримання матеріальних преференцій від владного статусу залежить в усіх трьох країнах від кланових та етнокультурних зв'язків. Згідно з А. Хамідовим, «політичне напруження назріває в киргизській, таджицькій і узбецькій частинах Ферганської долини, так як серед регіональних еліт у всіх трьох державах спостерігається невдоволення політикою, що проводиться центральними властями. Замість того, щоб вирішувати місцеві проблеми, влада в Бішкеку, Ташкенті і Душанбе посилює контроль над регіональними елітами. Центральна влада боїться, що розширення економічної та політичної автономії регіонів може послабити контроль над Ферганською долиною з боку центру» [6].

Механізм автономізації, як чинник задоволення частини потреб регіональних еліт у центрально-азійських країнах, не застосовується. Через ймовірність відокремлення нових суверенних територій центральної уряди азійських країн заперечують можливість надання суб'єктного статусу регіональним політичним елітам. Їх функцією є адміністративне управління і повне беззастережне підпорядкування центральній владі. Суто політичні підстави формування регіональних політичних еліт, зокрема, на основі політичних партій, місцевих громадських регіональних рухів, блокується регіональними і центральними елітами, які бажають за необхідне підтримувати «статус-кво».

Непублічний характер взаємодій між регіональними елітами дає змогу стверджувати ймовірність тими чи іншими частинами регіональних еліт насильницьких силових засобів забезпечення власних інтересів. Тому таку взаємодію між регіональними елітами слід вважати, більшою мірою, конкурентною боротьбою, яка не припиняється і діє постійно.

Висновки. Розглянутий матеріал підтверджує тезу про різноманітність форм структурування регіональних політичних еліт в країнах СНД. Особливістю взаємодії регіонального і національного

рівнів політичної системи є вплив політичного режиму на способи формування еліти. Радянський принцип зміни номенклатурних команд внаслідок зміни лідера змінюється внаслідок волонтаристських принципів добору кадрів за ознаками особистої лояльності, причетності до спільних форм економічної діяльності і наявності кровно споріднених зв'язків. Водночас в більшості випадків в умовах функціонування авторитарних за характером політичних режимів, регіональні політичні еліти виступають функціональним знаряддям зміцнення владної вертикалі. При цьому плеємні і родинні зв'язки виступають чинником добору лояльних кадрів.

Тому процеси державотворення є і процесами консолідації національних регіональних еліт. Для сучасних пострадянських регіональних політичних еліт слід виокремити обмежений вплив тенденції мережних взаємодій, а також професіоналізації еліт на основі впливу експертних спільнот.

Також у країнах колишнього СРСР, за винятком країн Балтії і Грузії, спостерігається слабкість громадських об'єднань, як суб'єктів формування формальних політичних еліт, тобто формування конкретних органів представницької і виконавчої влади. Для сучасних України і Росії характерною є пряма участь економічних бізнес-структур у впливі на прийняття регіональних рішень, зокрема, і розподілу місцевих регіональних бюджетів. Також суттєвим є вплив регіональних груп інтересів на політичний процес через благочинні фонди. В умовах сучасної України основною структурною ланкою регіональної політичної еліти є представники державного управління місцевого самоврядування і депутатський корпус відповідного рівня. Водночас істотну політичну активність ведуть бізнес-групи, які намагаються відігравати політичну роль на основі використання наявних капіталів.

Специфічним досвідом для структурування пострадянських політичних еліт стало формування монопартійного домінування у регіонах, а також прив'язки регіональних еліт до конкретної особистості, як це має місце на теренах Російської Федерації та Білорусі. Означені способи структурування політичних еліт на рівні регіонів країн СНД свідчать про перехідний характер політичних систем і слабкий зв'язок між соціальною структурою і механізмами прийняття політичних рішень.

Перспективи подальшого розвитку теми статті є вивчення способів рекрутування регіональних політичних еліт на території Європейського Союзу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акказиева Г.Б. Эволюция политической элиты Кыргызстана в условиях переходного периода [Текст]: дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / Г.Б. Акказиева. – М., 2006. – 154 с.
2. Буренко В.И. Инструментальное измерение политической элиты [Электронный ресурс] / В.И. Буренко. – Режим доступа: <http://zpu-journal.ru/e-zpu/2010/6/Burenko>.
3. Гаман-Голутвина О.В. Политические элиты России: веки исторической эволюции [Электронный ресурс] / О.В. Гаман-Голутвина. – М.: РОССПЭН, 2006. – Режим доступа: <http://gaman1.narod.ru/index.htm>.
4. Крыштановская О. Анатомия российской элиты [Текст] / О. Крыштановская. – М.: Захаров, 2005. – 384 с.
5. Прокофьева Ю.В. Институционализация политической элиты в современной России (Регіональний аспект) [Текст]: дисс. канд. социол. наук: 22.00.04 / Ю.В. Прокофьева. – Саратов, 2004. – 145 с.
6. Хамидов А. Региональные элиты Ферганской долины недовольны исключением из политических процессов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ipp.kg/ru/news/483>.
7. Щедров С. До дослідження інституціональних засад політичної еліти [Електронний ресурс] / С. Щедров. – Режим доступу: http://www.socialscience.com.ua/публікація/21_До%20дослідження%20інституціональних%20засад%20політичної%20еліти.